

Matej Hriberšek

***Studium memoriae*: kratek očrt znanstvene obravnave spomina od Aristotela do 13. stoletja**

Ključne besede: spomin, antična tradicija, antični komentatorji, Aristotel, Ciceron, Kvintilijan, mnemotehnika, Avguštin, Boetij, Averroes, Avicenna, antična filozofija, srednjeveška filozofija, sholastika

DOI: 10.4312/ars.12.2.71-86

Uvod

Namen prispevka je v nekaj osnovnih točkah predstaviti pomen spomina in njegove znanstvene obravnave od prvih omemb v antiki do 13. stoletja, s poudarkom na Aristotelovih psiholoških spisih, zlasti na osrednjem antičnem znanstvenem delu o spominu, na Aristotelovem spisu *O spominu in spominjanju* (tudi *O pomnjenju in spominjanju* ali *O spominu in pomnjenju*; spis ni natančneje predstavljen; predstavljena je njegova poznejša tradicija). Orisani so nekateri posamezniki, ki so bili glavni mejniki v tradiciji prenosa in vpliva Aristotelovega nauka skozi čas do obdobja Alberta Velikega in Tomaža Akvinskega, ki sta s svojim delom pomenila novo prelomnico v ukvarjanju z Aristotelom.

Antične osnove

Teoretsko zanimanje za spomin in spominjanje, za njegov pojav in delovanje, fiziološko ozadje njegovega delovanja ter psihološke lastnosti in posebnosti sega do 5. stoletja pr. Kr.; omenjajo ga že Hipokratovi oz. hipokratski spisi (npr. *Epidemije* I.26, primer 4; III.17; III.6; VII.3 (II.692 I.); III.140 I.; III.82 I.; V.370 I.). Vendar pa so te najzgodnejše omembe povezane s klinično obravnavo bolnikov in s simptomi, povezanimi s spominom, ki so jih zdravniki opazili pri zdravljenju bolezni ali poškodb. Skupno značilnost medicinskega pogleda na spomin in z njim povezane ali iz njega izhajajoče zmožnosti (spominjanje, koncentracija, pozornost) pomenijo navedbe piscev, da je nanje mogoče vplivati z ustreznimi dietami in načinom življenja (prim. *O dieti* 35: p. 152.6, 152.11, 154.23; Julião in dr., 2016, 679–680).

Prav posebno poglavje v zgodovini spomina pa je zgodovina mnemotehnike. Njeno najstarejšo omembo najdemo v delu *Dvojne trditve* (Δισσοὶ λόγοι): μέγιστον δὲ καὶ κάλλιστον ἐξεύρημα εὐρηται μνάμα καὶ ἐς πάντα χρήσιμον, ἐς τὰν σοφίαν τε καὶ ἐς τὸν βίον »Kot največja in najlepša iznajdba pa je bilo odkrito pomnjenje in koristno je za vse – za modrost in za življenje.« Navedba je povzeta iz fragmentarnega odlomka, ohranjenega na koncu enega od rokopisov Seksta Empirika, ki ga je Henry Estienne (Henricus Stephanus) naslovil Διαλέξεις (*Razprave* ali *Pogovori* ali *Predavanja*), vključen pa je v zbirko *Fragmenti predsokratikov*; avtor dela ni znan (Diels-Kranz 90, fr. 9, 374–376; Conley, 1985). Kot iznajditelja mnemonike Marmor s Parosa (*Marmor Parium*), sumarna zgodovinska kronika s Parosa, ohranjena v obliki epigrafskega napisa, ki navaja pomembne zgodovinske dogodke v obdobju med letoma 1582 in 299 pr. Kr., omenja grškega lirskega pesnika Simonida s Keosa (557/556–468/467): v. 70: Σιμωνίδης ὁ Λεωπρέπους ὁ Κεῖος ὁ τὸ μνηνονικὸν εὐρῶν »Simonid, Leoprepejev sin s Keosa, ki je iznašel mnemoniko« (Jacoby, 1904, 16, 180; Rotstein, 2016). O mnemotehniki z uporabo toposov kot mnemotehničnih pomagala piše tudi Aristotel (*Topike* 163 b 28–32; *O duši* 427 b 18–20; *O sanjah* 427 b 18–20). Iz obdobja helenizma se ni ohranila nobena filozofska ali medicinska teoretična razprava, ki bi obravnavala spomin; iz poznejših virov pa vemo, da sta grška zdravnik Herofil in Erazistrat, ki sta delovala v Aleksandriji, odkrila živčni sistem in prišla do spoznanja, da imajo možgani osrednjo vlogo pri spoznavi in nadzoru gibanja (von Staden, 1989). Pozneje se je z vprašanji spomina in delovanja možganov ukvarjal Galen (Julião in dr., 2016, 680–683). In čeprav je bilo urjenje spominskih zmožnosti redni del govorniške izobrazbe, je najzgodnejše delo, ki spomin in njegovo urjenje predstavlja kot del retorike, nastalo šele v klasičnem rimskem obdobju: to je priročnik *Retorika za Herenija* (*Rhetorica ad Herennium*), nastal med letoma 86 in 82 izpod peresa neznanega avtorja; pomemben je zato, ker gre za prvi priročnik, ki je oblikoval latinsko govorniško izrazje, kot študijsko pomagalo pa je ostal priljubljen do renesanse. Spomina se je večkrat dotaknil Ciceron v svojih teoretičnih spisih o retoriki, Kvintilijan pa je celotno drugo poglavje 11. knjige Šole govorništva (*Institutio oratoria*) posvetil pomenu zapomnitve in pomnjenja (Yates, 1999, I–49; Vatri, 2015; Coleman, 1992, 39–59).

Znanstveno najbolj dognano in v poznejših obdobjih najbolj odmevno delo, ki obravnava spomin, pa je nedvomno Aristotelov spis *O spominu in spominjanju* (Περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, *De memoria et reminiscencia*), ki spada med manjše Aristotelove naravoslovne spise s področja biologije, združene pod naslovom *Parva naturalia*. Ker se spisi, še posebej *O spominu in spominjanju*, tesno navezujejo na Aristotelovo delo *O duši*, se zastavlja vprašanje vrstnega reda nastanka. Filozofska analiza vsebine nakazuje, da je delo *O duši* nastalo pred *Parva naturalia* (Block, 1961).

Usoda celotnega korpusa Aristotelovih del in del njegovega naslednika Teofrasta je bila po njuni smrti negotova (Lulofs, 1999; Tutrone, 2013; Anagnostopoulos, 2013); lahko si predstavljamo, kaj je izguba del ustanovitelja šole in filozofske smeri, čeprav je bila začasna, pomenila za razvoj peripatetske filozofske šole in njene filozofske misli. Šele v 1. stoletju pr. Kr. je peripatetski filozof Andronik z Rodosa poskrbel za novo izdajo Aristotelovih del; zbirko Aristotelovih in Teofrastovih del (in njuni osebni knjižnici), ki je bila del knjižne zbirke bogatega zbiralca Apelikonta s Teosa, je dal ob osvojitvi Aten zapleniti Sula in jo prenesti v Rim kot vojni plen; tu je knjižnico in z njo Aristotelove spise urejal grški gramatik Tiranion, ki je prišel v Rim kot vojni ujetnik (o tem poroča Plutarh v *Sulovem življenjepisu* 26.1), vendar pa je za izdajo zbirke Aristotelovih spisov poskrbel šele Andronik, ki je bil (tako poroča Amonij v *Komentarju K O tolmačenju (In de interpretatione)* 5.24) enajsti vodja Aristotelove peripatetske filozofske šole (Moraux, 1973, 45–141; Barnes, 1997, 24–44).

Komentatorji

Pomembno vlogo pri ohranjanju in posredovanju Aristotelovega nauka so imeli njegovi komentatorji. Če se omejimo na dela, povezana s spominom v najširšem smislu, je treba omeniti: Aleksandra iz Afrodiziade, Filopona, Temistija in Simplicija kot pisce komentarjev k spisu *O duši*; Temistija kot avtorja *Parafraze k O duši*; Pseudo-Temistija oz. Sofoniasa kot avtorja komentarja k *Parva naturalia*. Iz omemb pri poznejših piscih vemo, da je Aleksander iz Afrodiziade napisal tudi poseben komentar k spisu *O spominu in spominjanju*, vendar ni ohranjen (Moraux, 2001; Sellars, 2004; Wilberding, 2014).

Avguštin in Boetij

Pomembna vmesna člena med pogansko antiko in srednjim vekom sta dva. Prvi je Avrelij Avguštin, čigar pogled na spomin in njegove funkcije je zaradi vpliva neoplatonistične filozofije pogosto drugačen od Aristotelovega. Za osvetlitev njegove teorije o spominu izstopata dva pasusa. V prvem daljšem pasusu (poglavja 8–21 v 10. knjigi *Izpovedi*) predstavi pomen podob (*imagines*) in ohranjanja oz. zadrž(ev)anja (retencije; *retentio*) za delovanje spomina, ter svoje poglede na spomin in njegovo delovanje ter njegove različne vrste, v drugem pasusu (11. in 12. poglavje 10. knjige spisa *O Trojici*) pa spomin predstavi kot del uma, sestavljenega iz spomina (*memoria*), inteligence (*intelligentia*) in volje (*voluntas*), ki so skupaj del razumske zmožnosti in niso različne stvari, ampak eno in isto (Coleman, 1992, 80–111; Bloch, 2007, 168–169). Drugi vezni člen je Boetij s svojim obsežnim prevajalskim in komentatorskim opusom, od katerega so se ohranili samo deli njegovih logičskih spisov (*Organon*);

načrtoval je prevod celotnega Aristotelovega korpusa, a mu to ni uspelo (Courcelle, 1967, *passim*; Obertello, 1974, *passim*; Milani, 1994, *passim*; Hoenen-Nauta, 1997, *passim*; Marenbon, 2003, *passim*; Bühler in dr., 2005, 165–215; Marenbon, 2009, *passim*; Kaylor, 2012).

Na latinskem Zahodu je do pomembnega premika in napredka pri poznavanju Aristotela in njegovega filozofskega nauka prišlo v 12. stoletju: ves ohranjeni korpus njegovih del je bil preveden v latinščino, kar je povzročilo razmah študija njegovih del in njegove filozofije v 13. stoletju, s tem pa je nastala potreba po komentarjih k Aristotelovemu opusu, da bi filozofa in njegov nauk sploh lahko razumeli. O Aristotelovi priljubljenosti priča tudi število ohranjenih rokopisov. Najnatančnejši pregled in oris rokopisnih virov za Aristotelova *Parva naturalia* je l. 1961 objavil jezuit Paul Siwek, ki je ohranjene rokopise razdelil na devet kategorij: sedem rokopisnih skupin ali družin, tem pa je dodal še tri povsem neodvisne rokopise, ki niso povezani z nobeno od predstavljenih skupin; znotraj vsake skupine je rokopise natančno predstavil, od njihovega fizičnega opisa in mesta hrambe do vsebinskih predstavitev (Siwek, 1961). Prvi prevodi Aristotela v sirščino in arabščino so sicer nastali že v 5. stoletju po Kr. (Bloch, 2007, 140). A poseben zagon so Aristotelovemu nauku o spominu dali arabski učenjaki (Gätje, 1971; Pines, 1974; Zimmerman, 1986; Akasoy-Raven, 2008), med katerimi izstopata Avicenna in Averroes.

Avicenna in Averroes

Povsem mogoče je, da sta arabska filozofa ne samo Aristotelov spis *O spominu in spominjanju*, ampak vso zbirko *Parva naturalia* poznala le deloma ali iz druge roke – ne poznamo namreč nobenega zgodnejšega sirskega ali arabskega prevoda; razlik med njunimi teoretičnimi pogledi na spomin in njegovo delovanje ter Aristotelovo teorijo je kar nekaj, vendar so razumljive, saj sta k tematiki želela prispevati svoj delež, kar pa prav nič ne krni pomena njune vloge kot posrednikov.

Arabski učenjak in polihistor Avicenna (Ibn Sina; ok. 980–1037) je svojo psihologijo in v njej nauk o spominu utemeljil na Aristotelovem peripatetičnem filozofskem nauku; v nekaterih pogledih se je sicer odmaknil od njega (npr. glede nauka o nesmrtnosti duše itd.), vendar je ostala njegova misel po svojem bistvu aristotelska. Njegova *Knjiga o duši* (*Liber de anima*) je nastala kot del njegove znanstvene enciklopedije *Knjiga zdravljenja* (*Kitab al-shifa*), Avicenna pa je v delo vnesel veliko lastnih idej in pogledov na spomin in spominjanje, podobno kot Averroes, ki je k Aristotelovemu spisu napisal komentar v pravem pomenu besede in si je kot primarno nalogo sicer zadal, da ga osvetli, vendar pa je tudi sam vanj vnesel nekaj novosti, neodvisno od Aristotela. Avicennov nauk o spominu in spominjanju, ki ga je predstavil v svojem spisu, je pravzaprav njegov,

temelji pa na teoretičnih osnovah, ki jih je postavil Aristotel (Avicenna, 1968–1972, 105–121; Bloch, 2007, 146; Rahman, 1952; Bloch, 1952; Gutas, 1988, 269–334; Hasse, 2000, 13–35).

Delo se je ohranilo v dveh rokopisnih tradicijah in petdesetih rokopisih: v prvo, mlajšo tradicijo, imenovano B, spada 31 rokopisov, v drugo, starejšo, imenovano A, pa 19; večina (tj. dobri dve tretjini) jih izvira iz 13. stoletja. Avicennov prevajalec v latinščino Gundissalin je uporabljal rokopis starejše (A) tradicije, poznejši učenjaki pa so uporabljali besedilo iz mlajše tradicije (npr. Albert Veliki; prim. Hasse, 2000, 8).

Drugače kot Aristotel je Avicenna v svoja razmišljanja o spominu (*memoria*, *virtus memorialis*, *vis memorialis*) vnesel nova pojma, ki ju pri Aristotelu ne najdemo: intencijo (*intentio*) in notranje čute (*sensus interiores*); vpelje jih ob zunanjih čutilih (nauk o njih se povsem ujema z Aristotelovim), ki so osnova za notranje čute (Avicenna, 1968–1972, 83–85, 130–283; = *Liber de anima* I.5; II.3–III.8). Tudi Avicennovo pojmovanje spominske zmožnosti je nekoliko drugačno kot Aristotelovo, in sicer nekoliko širše, saj to zmožnost imenuje *vis memorialis et reminiscibilis* »spominska in pomnilna zmožnost«, s tem pa je v en sam pojem konceptualno združil funkciji spomina in pomnjenja, ki ju je Aristotel ločeval. Intencija (obstajata dve vrsti) je v Avicennovem nauku novost, je nova vrsta nečesa zaznavnega, nekaj, česar ne zaznamo z zunanjimi čuti, vendar pa je še vedno neka vrsta zaznavanja, ki ga izvaja notranji čut, imenovan ocenjevanje (*aestimatio*) (Wolfson, 1935, 69–133; Rahman, 1952, 77–83; Avicenna, 1968–1972, II, 46–59; Steneck, 1970). Notranji čuti in intencija pa sta novosti v psihološki teoriji o spominu, ki ju pri Aristotelu ne najdemo, a sta z Avicenko postali zelo popularni med zahodnimi misleci, ki so se ukvarjali s tem področjem (Bloch, 2007, 153).

Avicennovo delo bi ostalo v izvorniku nedostopno večini zahodnih učenjakov, če ga ne bi v latinščino prevedel Avendauth (tudi Avendeuth, Avendeth Israelita), judovski prevajalec, ki je med letoma 1135 in 1153 deloval v Toledu; vsebinska analiza njegovih prevodov in zlasti uvodov k prevodom pa je pokazala, da gre verjetno za znanega, (najverjetneje) v Kordobi rojenega judovskega filozofa, zgodovinarja in astronoma Abrahama Ibn Dauda (ok. 1110–1180) (Arfa, 1954; Fontaine, 1990; Steinschneider, 1893, 42–148; Husik, 1916, 197–235). Ibn Daud je sodeloval s priznanim prevajalcem iz arabščine svojega časa Dominikom Gundissalinom (tudi Dominico ali Domingo Gundisalvo), arhidiakonom v Cuéllaru, članom toledske prevajalske šole (Polloni, 2017; Baeumcker, 1927; Fidora, 2003, 97–194), ki jo je kot mecen podpiral nadškof Rajmund iz Toleda (Raimundo de Toledo; umrl ok. 1152); drugo ime, ki se omenja v povezavi z Ibn Daudom in Gundissalinom, pa je Janez iz Sevilje (Johannes Hispalensis), ki ga včasih enačijo z Ibn Daudom (Burnett, 2008, 219–266). Rezultat sodelovanja

med Ibn Daudom in Gundissalinom je bil nastanek prevoda, ki je bil med filozofi in teologi prava uspešnica ter je v 12. in 13. stoletju postal standardni prevod. Prevodi Aristotelovih in Avicennovih del, zlasti s področja psihologije – predvsem Aristotelov spis *O duši* (*De anima*) in Avicennov spis *Knjiga o duši* (*Liber de anima*) –, so imeli močan vpliv tudi na Gundissalinova izvirna dela, zlasti na njegovo teološko razpravo *Liber de anima*, ki jo je izdatno oprl na ideje obeh filozofov; v njej je njegovih izvirnih idej malo (Gundissalinus-Muckle, 1940; Bloch, 2007, 169–171).

Najpomembnejši komentator Aristotela tega obdobja ni izhajal iz vrst krščanskih učenjakov, ampak arabskih: to je bil Averroes (Ibn Rušd (1126–1198)). Njegove komentarje razdelimo na tri vrste: na kompendije ali epitome, na srednje (velike) komentarje in na velike komentarje. Kompendij k *Parva naturalia* (in s tem k spisu *O spominu in spominjanju*) spada med manjše priročniške komentarje. Kljub različnim domnevam pa še vedno ostaja odprto vprašanje, ali je Averroes poznal izvirni Aristotelov tekst ali je svoj kompendij napisal na podlagi kakega izvlečka ali nemara celo priredbe Aristotelovega izvirnika (Gätje, 1971, 85–87; Pines, 1974, *passim*; Bloch, 2006, 127–146).

Averroesove komentarje so v latinščino prevedli v 13. stoletju. Latinski prevod njegovega kompendija k *Parva naturalia* je verjetno prispeval Mihael Škot (Michael Scot, Michaelus Scotus; ok. 1180–ok. 1235), vendar ni znano, kdaj točno, domnevno v prvi četrtini 13. stoletja (Darms, 1966, 19–26; Hoffmann, 1986, 141–155). Ohranili sta se dve latinski verziji: *versio vulgata* in *versio Parisina*. Prva je ohranjena v več kot štiridesetih popolnih različicah, ki jih dopolnjuje še enaindvajset rokopisov, v katerih najdemo samo ekscerpte ali veljajo za slabše, druga pa se je ohranila v enem samem rokopisu (*Parisinus*, BNF, lat. 16222). Za pariško verzijo je značilno, da bolj odstopa od arabskega izvirnika kot *versio vulgata* (Averroes-Shields, 1949, XIII–XIV; Steinschneider, 1893, 153–155). Kompendij k *Parva naturalia* je spomladi 1254 v Montpellierju v hebrejščino prevedel Samuel ibn Tibbon (Robinson-Melammed, 2007, 712–714).

Pri interpretacijah in komentiranju precej težav povzroča osrednji strokovni termin za spomin, ki ga uporablja Averroes: *rememoratio*. Latinski prevod se že začenja s tem izrazom: *Iste tractatus incipit perscrutari de rememoratione et inquisitione per rememorationem ...* V tem odlomku najdemo ustreznicu z začetkom Aristotelovega spisa, kjer razlikuje med spominom (μνήμη) in spominjanjem oz. pomnjenjem (τὸ μνημονεύειν, ἀνάμνησις; *De memoria et reminiscencia* 449 b 4–6). Vendar pa Averroes, ki ves kompendij operira z obema izrazoma in ju tudi opredeli (*Rememoratio enim est reversio in presenti intentionis comprehense in preterito, Investigatio autem per rememorationem est inquisitio istius intentionis per voluntatem et facere eam presentari*

post absentiam (Averroes-Shields, 1949, 48)), nikjer ne naredi povsem jasne ločnice med njima (za natančen pregled in oris gl. Coleman, 1992, 401–415). Je pa pojem *rememoratio*, »spomin«, pri Averroesu rabljen znatno širše kot pri Aristotelu in se pomensko zelo približa izrazu *reminiscentia*, »spominjanje«; da sta bila izraza celo zamenljiva, potrjuje Albert Veliki v svojih spisih *Summa de homine* (Albert Veliki-Jammy, 1561a, qu 38 in qu. 39, 191a) in *Parva naturalia (Liber de memoria)* (Albert Veliki-Jammy, 1561b, 55a).

Latinski prevodi

V 12. stoletju je nastal prvi odmevnejši prevod Aristotelovih del iz grščine v latinščino; pripravil ga je Jakob iz Benetk (Giacomo de Venezia, Jacobus Veneticus; ok. 1125–po 1147), ki je – verjetno v Konstantinoplu – prevedel več daljših odlomkov iz Aristotelovih del *Parva naturalia*, med drugim tudi *O spominu in spominjanju*; ker gre za prvi prevod, ga imenujemo tudi *translatio vetus* (Ebbesen, 2009; Minio-Paluello, 1952; Livesey, 2017), ohranjen pa je v 115 različnih rokopisih (Dod, 1982, 76). Njegov prevod je v 13. stoletju kot osnovo za svoje prevode uporabil najproduktivnejši in najbolj znan prevajalec Aristotelovih del v latinščino Viljem iz Moerbeka (Willem van Moerbeke), med letoma 1215 in 1235 rojeni dominikanski duhovnik, po rodu Flamec (umrl l. 1286); njegov prevod je v rokopisni tradiciji označen kot *translatio nova* (Brams, 1989; Clagget, 1976, 3–13; Brams, 1990; Brams, 2001; Brams, 2003, 105–130). Na teh dveh prevodih je temeljila obravnava spomina in z njim povezanih tematik v nadaljnjih desetletjih. Viljemov prevod, ki se je ohranil v 160 rokopisih, je bil očitno bolj razširjen in uporabljan, ni pa znano, ali je bil po izidu Viljemovega prevoda Jakobov prevod še naprej v uporabi. Jakobovega sta nedvomno uporabljala še angleški sholastični filozof in canterburyjski škof John Blund (Callus, 1955; Blund-Callus-Hunt, 1970, I–XVIII; Dales, 1995, 47–52) ter angleški frančiškanski filozof, komentator Aristotelovih del in profesor na Oxfordu Adam iz Buckfielda (Adam of Buckfield, Adamus Buckfeldius; French, 1998, 21–113); Viljemov prevod je zagotovo uporabljal Tomaž Akvinski. Iz intenzivnega ukvarjanja z Aristotelom in Avicenno je okoli leta 1200 izšlo tudi Blundovo delo *Razprava o duši (Tractatus de anima)*, ki jo je utemeljil predvsem na filozofski teoretski in ne teološki osnovi (Blund-Callus-Hunt, 1970); za Blunda je bil Aristotel najvišja avtoriteta, na vse druge, vključno z Avicenno, ki ga je sicer visoko cenil in postavljajl takoj za Aristotela, pa je gledal kot na njegove komentatorje, čeprav se zdi, da je v svojih razmišljanjih bližje Avicennovemu spisu *Knjiga o duši* kot pa Aristotelovemu delu *O duši* in da v tem oziru ostaja zvest Gundissalinovi tradiciji in navezan na Avicenno, ki je njegov glavni vir, čeprav zna biti do njega tudi kritičen ter se v svojih razmišljanjih vseskozi giblje na meji med Aristotelovim in Avicennovim naukom. Avicenno večkrat pohvalno imenuje

»Komentator« (*Commentator*) in njegovo *Knjigo o duši* (*Liber de anima*) označi kot »komentar« (*commentum*); verjetno je tudi nase gledal kot na komentatorja, ki posega po najboljšem komentatorju (Spruit, 1994, 115–118, zlasti 117; natančnejši prikaz: Bloch, 2007, 172–175).

Razprave

Približno trideset let po Averroesovi smrti l. 1198 sta nastali še dve anonimni razpravi o duši, ki obravnavata tudi spomin in spominske zmožnosti. Prva je izrazito filozofska in nosi naslov *O duši in njenih zmožnostih* (*De anima et de potentiis eius*; Anonymus-Gauthier, 1982); nastala je ok. leta 1225 (Anonymus-Gauthier, 1982, 22–24; Pasnau, 2002, 9–34). Ohranjene rokopise hranijo v Krakovu (Biblioteka Jagiellonska, 1292), Pragi (Národní knihovna České republiky, IV.D.13 (667)), Sevilji (Biblioteca Capitular y Colombina, 7-6-2) in Benetkah (Biblioteca Nazionale Marciana, lat. VI. 164 (3085)). V razpravi je opazen močan vpliv Avicennovega nauka o spominu, pa tudi Averroesa, čeprav osrednja avtoriteta še vedno ostaja Aristotelov nauk, kar dokazuje že dejstvo, da anonimni avtor razpravo začne z izčrpno analizo Aristotelove opredelitve duše (prim. *An* 412 a 27–b 4) in natančno predstavitvijo posameznih izrazov iz te opredelitve. Razprava je bila v svojem času zelo priljubljena; zadnji, ki jo je dokazano uporabljal, je bil Tomaž Akvinski (Anonymus-Gauthier, 1982, 21–22).

Približno pet let pozneje, ok. 1230, je nastala prav tako anonimna razprava *O zmožnostih duše in predmetih* (*De potentiis animae et obiectis*) (Anonymus-Callus, 1952), ki je, kot kaže, nastala pod vplivom razprave *O duši in njenih zmožnostih* (Anonymus-Gauthier, 1982, 6–19). Drugače kot pisec slednje je avtor to razpravo zasnoval na bolj teoloških izhodiščih, kar kaže na to, da je bil verjetno teolog; eden od treh ohranjenih rokopisov navaja, da naj bi bil njen pisec francoski teolog Guillaume de'Auvergne (1190–1249), vendar je bila ta domneva ovržena (Anonymus-Callus, 1952, 138–146). Očitno je, da je Avicennov nauk zgolj skromno vplival na pisca, kar nakazuje zelo sumarna obravnava spomina in notranjih čutov, pa tudi dejstvo, da za pisca razprave zadnja faza analitičnega procesa, ki ga sprožijo notranji čuti, ni spomin, ampak ocena oz. ovrednotenje (*aestimatio*), za Avicenko in pisca razprave *O duši in njenih zmožnostih* pa je to spomin. Vpliva Averroesovega nauka ni mogoče zaznati (Bloch, 2007, 178; Averroes-Shields, 1949, 52–53).

O duši in z njo povezanem spominu nastane v 1. polovici 13. stoletja le malo razprav, tako teoloških kot tudi filozofskih; taka primera sta *Razprava o mnogoteri delitvi zmožnosti duše* (*Tractatus de divisione multiplici potentiarum animae*) in *Suma o duši* (*Summa de anima*), ki ju je napisal francoski frančiškanski teolog Jean de la

Rochelle (ok. 1200–1245) (Spruit, 1994, 115–118; Hasse, 2000, 13–60; Valois, 1880, *passim*; Ryan, 2010, *passim*; standardna izdaja: De la Rochelle-Michaud-Quantin (1964); Sondag, 2002), poleg njiju pa še razprava *O duši* (*De anima*), ki jo je napisal Guillaume de'Auvergne (med 1180 in 1190–1249), francoski teolog in pariški škof v obdobju 1228–1249 (Teske, 2006, 9–28, 218–238; Morenzoni-Tilliette, 2005, 9–34; Marrone, 1983, 25–134; Rohls, 1980; Smith, 1995).

Drugo polovico 13. stoletja pa že zaznamujeta največja filozofska in teološka misleca te dobe in komentatorja Aristotelovih del: Albert Veliki (1193–1280) in Tomaž Akvinski (1225–1274).

Sklep

Iz povedanega je razvidno, da Aristotelov spis *O spominu in spominjanju* od izida naprej ni imel večjega vpliva na filozofsko misel, na razvoj psihologije in na razmišljanja o spominu vse do srednjega veka. To velja za njegovo celotno zbirko spisov *Parva naturalia*, ki vse do obdobja Avicenne in Averroesa večjega vpliva ni imela; če bi ga imela, bi se nedvomno ohranil vsaj kak komentar k tej zbirki. Ob tem pa je treba upoštevati še dve dejstvi: da je bil Aristotelov opus zaradi izjemnih okoliščin za strokovno srenjo dolgo nedosegljiv in da se številna dela s področja psihologije, ki so jih napisali drugi filozofi, niso ohranila.

Bibliografija

- Akasoy, A. in dr., *Islamic Thought in the Middle Ages. Studies in Text, Transmission and Translation, in Honour of Hans Daiber*, Leiden, Boston 2008.
- Albert Veliki-Jammy, P., *Beati Alberti Magni Ratisbonensis Episcopi Ordinis Praedicatorum, Parva naturalia, recognita per R. A. P. F. Petrum Jammy ... Operum Tomus Quintus*, Lugduni (Lyon) 1651a.
- Albert Veliki-Jammy, P., *Beati Alberti Magni Ratisbonensis Episcopi Ordinis Praedicatorum, Summa de creaturis, divisa in duas partes, quarum prima de quatuor coaevis, secunda de homine, recognita per R. A. P. F. Petrum Jammy ... Operum Tomus Decimus-nonus*, Lugduni (Lyon), 1651b.
- Anagnostopoulos, G., *Aristotle's Works and the Development of His Thought*, v: Anagnostopoulos, G., *A Companion to Aristotle*, Malden, Oxford 2013, str. 14–27.
- Anonymus-Callus, Anonymus, *De potentiis animae et obiectis*, v: Callus, D. A., *The Powers of the Soul. An Early Unpublished Text, Recherches de théologie ancienne et médiévale* 19, 1952, str. 131–170.

- Anonymus-Gauthier, *De anima et de potentiis eius*, v: Gauthier, R. A., *Le traité „De anima et de potentiis eius“ d'un maître des arts (vers 1225). Introduction et texte critique*, *Revue des sciences philosophiques et théologiques* 66, 1982, str. 3–55.
- Arfa, M., *Abraham Ibn Daud and the Beginnings of Medieval Jewish Aristotelianism*, doktorska disertacija, Columbia University, Ann Arbor, Michigan 1954.
- Averroes-Shields, *Averrois Cordubensis Compendia librorum Aristotelis, qui Parva naturalia vocantur*, ur. Shields, A. L., adjuvante Blumberg, H., Cambridge 1949.
- Avicenna 1968–1972, Avicenna Latinus. *Liber de anima seu Sextus de naturalibus*, vols. I–II (ur. Van Riet, S.), Louvain, Leiden 1968–1972.
- Baeumcker, C., Dominicus Gundissalinus als philosophischer Schriftsteller, *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters* 25, 1927, str. 255–275.
- Barnes, J., Roman Aristotle, v: *Philosophia Togata II. Plato and Aristotle at Rome* (ur. Barnes, J. in dr.), New York 1997, str. 1–69.
- Bloch, D., Averroes Latinus on Memory. An Aristotelian Approach, *Cahiers de l'institut du moyen-âge grec et latin* 77, 2006, str. 127–146.
- Bloch, D., *Aristotle on Memory and Recollection. Text, Translation, Interpretation, and Reception in Western Scholasticism*, Leiden, Boston 2007.
- Bloch, E., *Avicenna und die Aristotelische Linke*, Berlin 1952.
- Block, I., The Order of Aristotle's Psychological Writings, *American Journal of Philology* 82, 1961, str. 50–77.
- Blund, J., *Iohannes Blund, Tractatus de anima*, (ur. Callus, D. A., Hunt, R. W.), London 1970.
- Brams, J. in dr., *Guillaume de Moerbeke, Recueil d'études à l'occasion du 700e anniversaire de sa mort (1286)*, Leuven 1989.
- Brams, J., Guillaume de Moerbeke et Aristote, v: *Rencontres de cultures dans la philosophie médiévale. Traductions et traducteurs de l'Antiquité tardive au XIVe siècle, Actes du Colloque international de Cassino 15-17 juin 1989* (ur. Hamesse, J. in dr.), Louvain-la-Neuve 1990, str. 317–336.
- Brams, J., Les traductions de Guillaume de Moerbeke. v: *Les traducteurs au travail. Leurs manuscrits et leurs méthodes, Actes du Colloque international organisé par le „Ettore Majorana Centre for Scientific Culture“, Erice, 30 septembre – 6 octobre 1999* (ur. Hamesse, J.), Turnhout 2001, str. 231–256.
- Brams, J., *La riscoperta di Aristotele in Occidente. Traduzione dal francese Antonio Tombolini*, Milano 2003.
- Bühler, A. in dr., Anicius Manlius Severinus Boethius (ca. 480–524/526 n. Chr.), v: *Lateinische Lehrer Europas. Fünfzehn Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam* (ur. Ax, W.), Köln 2005, str. 165–191.

- Burnett, C. in dr., *Weather Forecasting, Lunar Mansions and a Disputed Attribution: The Tractatus pluviarum et aeris mutationis and Epitome totius astrologiae of 'Iohannes Hispalensis', v: Islamic Thought in the Middle Ages: Studies in Text, Transmission and Translation, in Honour of Hans Daiber* (ur. Raven, W. in dr.), Leiden 2008, str. 219–266.
- Callus, D. A., *The Treatise of John Blund On the Soul*, v: *Autour d'Aristote: recueil d'études de philosophie ancienne et médiévale, offert à Monseigneur A. Mansion* (ur. Mansion, A.), Louvain 1955, str. 471–495.
- Clagett, M., *Archimedes in the Middle Ages, Vol. 2, The Translations from the Greek by William of Moerbeke*, Philadelphia 1976.
- Coleman, J., *Ancient and Medieval Memories. Studies in the Reconstruction of the Past*, Cambridge 1992.
- Conley, T. M., *Dating the so-called Dissoi Logoi*, *Ancient Philosophy* 5, 1985, str. 59–65.
- Courcelle, P., *La Consolation de Philosophie dans la tradition littéraire: Antécédents et postérité de Boèce*, Pariz 1967.
- Dales, R. C., *The Problem of the Rational Soul in the Thirteenth Century*, Leiden 1995, str. 47–52.
- Darms, G., *Averroes in Aristotelis librum II metaphysicorum commentarius. Die lateinische Übersetzung des Mittelalters auf handschriftlicher Grundlage mit Einleitung und problemgeschichtlicher Studie*, Freiburg 1966, str. 19–26.
- De la Rochelle, J., Michaud-Quantin, P., *Tractatus de divisione multiplici potentiarum animae. Texte critique avec introduction, notes et tables. Publié par P. M-Q.*, Pariz 1964.
- Diels, H., Kranz, W., *Fragmenti predsokratikov, I–III*, (prev. Kocijančič, G. in dr.), Ljubljana 2012.
- Dod, B. G., *Aristoteles Latinus, v: The Cambridge History of Later Medieval Philosophy. From the rediscovery of Aristotle to the disintegration of scholasticism, 1100–1600* (ur. Kretzmann, N. in dr.), Cambridge 1982, str. 45–79.
- Ebbesen, S., *Jacques de Venise, v: L'Islam médiéval en terres chrétiennes – Science et idéologie* (ur. Lejbowicz, M.), Villeneuve d'Ascq 2009, str. 115–132.
- Fidora, A., *Die Wissenschaftstheorie des Dominicus Gundissalinus. Voraussetzungen und Konsequenzen des zweiten Anfangs der aristotelischen Philosophie im 12. Jahrhundert*, Berlin 2003.
- Fontaine, T. A. M., *In Defence of Judaism: Abraham Ibn Daud. Sources and structure of ha-Emunah ha-Ramah*, Assen 1990.
- French, E. J., *Adam of Buckfield and the early universities*, doktorska disertacija, University of London, Queen Mary and Westfield College 1998.

- Gätje, H., *Studien zur Überlieferung der aristotelischen Psychologie im Islam*, Heidelberg 1971.
- Gundissalinus, D., Liber de anima, v: Muckle, J. T., The Treatise *De anima* of Dominicus Gundissalinus, *Mediaeval Studies* 2, 1940, str. 23–103.
- Gutas, D., *Avicenna and the Aristotelian Tradition. Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works*, Leiden 1988.
- Hasse, D. N., *Avicenna's De anima in the Latin West. The Formation of a Peripatetic Philosophy of the Soul 1160–1300*, London, Torino 2000.
- Hoenen, M. in dr., *Boethius in the Middle Ages. Latin and vernacular traditions of the Consolatio philosophiae*, Leiden 1997.
- Hoffmann, R., *Übersetzungsbedingte Verständnisprobleme im Großen Metaphysik-Kommentar des Averroës*, v: *Aristotelisches Erbe im arabisch-lateinischen Mittelalter* (ur. Zimmermann, A.), Berlin, New York 1986, str. 141–160.
- Husik, I., *A History of Medieval Jewish Philosophy*, New York 1916.
- Jacoby, F., *Das Marmor Parium*, Berlin 1904.
- Julião, R. in dr., Mapping Memory. Theories in Ancient, Medieval and Early Modern Philosophy and Medicine, *Topoi, Journal for Ancient Studies*, Special Volume 6 (Space and Knowledge), 2016, str. 678–702.
- Kaylor, N. H. in dr., *A Companion to Boethius in the Middle Ages*, Leiden 2012.
- Livesey, S. J., James of Venice, v: *Medieval Science, Technology and Medicine: An Encyclopedia* (ur. Glick, T. in dr.), New York, London, 2017, str. 282.
- Lulofs, H. J. D., Neleus of Scepsis and the Fate of the Library of the Peripatos, v: *Tradition et traduction. Les textes philosophiques et scientifiques grecs au Moyen Age latin. Hommage à Fernand Bossier* (ur. Beyers, R. in dr.), Leuven 1999, str. 9–24.
- Marenbon, J., *Boethius*, Oxford 2003.
- Marenbon, J., *The Cambridge Companion to Boethius*, Cambridge 2009.
- Marrone, S. P., *William of Auvergne and Robert Grosseteste: New Ideas of Truth in Early Thirteenth Century*, Princeton 1983.
- Milani, M., *Boezio. L'ultimo degli antichi*, Milano 1994.
- Minio-Paluello, L., Iacobus Veneticus Grecus: Canonist and Translator of Aristotle, *Traditio* 8, 1952, str. 265–304.
- Morau, P., *Der Aristotelismus bei den Griechen von Andronikos bis Alexander von Aphrodisias*, Bd. 1: *Die Renaissance des Aristotelismus im 1. Jahrhundert vor Christus*, Berlin 1973.

- Moraux, P., *Der Aristotelismus bei den Griechen von Andronikos bis Alexander von Aphrodisias*, III: *Alexander von Aphrodisias*, Berlin 2001.
- Morenzoni, F. in dr., *Autour de Guillaume d'uvergne (†1249)*, Turnhout 2005.
- Obertello, L., *Severino Boezio*, Genova 1974.
- Pasnau, R., *The Cambridge Translations of Medieval Philosophical Texts, Vol. 3: Mind and Knowledge*, Cambridge 2004² (2002¹).
- Pines, S., The Arabic recension of *Parva naturalia* and the philosophical doctrine concerning veridical dreams according to al-Risāla al-Manāmiyya and other sources, *Israel Oriental Studies* 4, 1974, str. 104–153.
- Polloni, N., *Domingo Gundisalvo. Una introducción*, Madrid 2017.
- Rahman, F., *Avicenna's Psychology*, Oxford 1952.
- Robinson, J. T. in dr., Tibbon, Ibn (Tibbonids), v: *Encyclopaedia Judaica*, vol. 19 (ur. Berenbaum, F. S. M.), Jerusalem, London 2007².
- Rohls, J., *Wilhelm von Auvergne und der mittelalterliche Aristotelismus. Gottesbegriff und aristotelischer Philosophie zwischen Augustin und Thomas von Aquin*, München 1980.
- Rotstein, A., *Literary history in the Parian Marble*, Washington, Cambridge, London 2016.
- Ryan, D., *An Examination of a Thirteenth-Century Treatise on the Mind/Body Dichotomy: Jean de La Rochelle on the Soul and its Powers*, doktorska disertacija, National University of Ireland Maynooth 2010.
- Sellars, J., The Aristotelian Commentators: A Bibliographical Guide, v: *Philosophy, science and exegesis in Greek, Arabic and Latin commentaries*, Vol. 1. (ur. Adamson, P. in dr.), London 2004, str. 239–268.
- Siwek, P., *Les manuscrits grecs des Parva naturalia d'Aristote*, Rim 1961.
- Smith, L. J., William of Auvergne, v: *Medieval France. An Encyclopedia* (ur. Kibler, W. in dr.), New York, London 1995, str. 1847.
- Sondag, G., *Jean de la Rochelle*, v: *A Companion to Philosophy in the Middle Ages* (ur. Gracia, J. J. E. in dr.), Malden, Oxford, Melbourne, Berlin 2002, str. 334–335 (Blackwell companions to philosophy; 24).
- Spruit, L., *Species intelligibilis: From Perception to Knowledge. Vol. 1: Classical Roots and Medieval Discussions*, Leiden, New York, Köln 1994.
- Staden, H. von, *The Art of Medicine in Early Alexandria. Edition, translation and essays*, Cambridge 1989.

- Steinschneider, M., *Die hebraischen Uebersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte des Mittelalters, meist nach handschriftlichen Quellen*, Berlin 1893.
- Steneck, N., *The Problem of the Internal Senses in the Fourteenth Century*, doktorska disertacija, University of Wisconsin 1970.
- Teske, R. J., *Studies in the Philosophy of William of Auvergne, Bishop of Paris (1228–1249)*, Milwaukee 2006.
- Tutrone, F., Libraries and intellectual debate in the late Republic. The case of the Aristotelian corpus, v: *Ancient Libraries* (ur. König, J. in dr.), Cambridge 2013, str. 152–166.
- Valois, N., *Guillaume d'Auvergne: évêque de Paris (1228–1249) sa vie et ses ouvrages*, Pariz 1880.
- Vatri, A., Ancient Greek Writing for Memory. Textual Features as Mnemonic Facilitators, *Mnemosyne* 68, 2015, str. 750–773.
- Wilberding, J., The Ancient Commentators on Aristotle, v: *The Routledge Companion to Ancient Philosophy* (ur. Warren, J. in dr.), New York, London 2014, str. 649–650.
- Wolfson, H. A., The Internal Senses in Latin, Arabic, and Hebrew Philosophic Texts, *Harvard Theological Review* 28, 1935, str. 69–133.
- Yates, F., *Frances Yates. Selected Works*, Vol. III: *The Art of Memory*, London, New York, 1999.
- Zimmermann, A., *Aristotelisches Erbe im Arabisch-lateinischen Mittelalter. Übersetzungen, Kommentare, Interpretationen*, Berlin, New York 1986.

Matej Hriberšek

Studium memoriae:
kratek očrt znanstvene obravnave spomina
od Aristotela do 13. stoletja

Ključne besede: spomin, antična tradicija, antični komentatorji, Aristotel, Ciceron, Kvintilijan, mnemotehnika, Avguštín, Boetij, Averroes, Avicenna, antična filozofija, srednjeveška filozofija, sholastika

Prve teoretske zapise o spominu najdemo v hipokratskih spisih; z njim sta se ukvarjala tudi aleksandriška zdravnik Herofil in Erazistrat ter pozneje Galen. Prva prava znanstvena razprava o spominu je bil Aristotelov spis *O spominu in spominjanju*; večina piscev pred njim se je s spominom ukvarjala zgolj sporadično. Posebno poglavje, ki je v antiki tesno povezano z obravnavo spomina, je mnemotehnika, ki je imela velik pomen predvsem zaradi retorike. Med latinskimi pisci sta se s spominom ukvarjala predvsem Ciceron in Kvintilijan. Med številnimi komentatorji Aristotelovih del sta komentarje k spisu *O spominu in spominjanju* napisala samo dva: Pseudo-Temistij (Sofonias) in Aleksander iz Afrodiziade. Pomembna vezna člena med antiko in srednjim vekom sta bila Avrelij Avguštín in zlasti Boetij. V latinščino so Aristotelova dela, tudi zbirko *Parva naturalia*, prevedli v 12. stoletju. Med prevajalci izstopata Jakob iz Benetk in še posebej Willem van Moerbeke. Pravi zagon Aristotelovemu nauku o spominu pa sta s svojim delom dala arabska učenjaka: Avicenna (Ibn Sina) s *Knjigo o duši* (*Liber de anima*) in Averroes (Ibn Rušd) s komentarjem-kompandijem k *Parva naturalia*; Avicennovo delo je v 12. stoletju v sodelovanju z Dominikom Gundissalinom v latinščino prevedel Avendauth (Ibn Daud), Averroesov kompandij k *Parva naturalia* pa v 13. stoletju Mihael Škot. Na podlagi Avicennovega in Averroesovega dela je nastalo tudi nekaj anonimnih razprav, ki se ukvarjajo s spominom, z vprašanji spomina pa sta se ukvarjala tudi francoski frančiškanski teolog Jean de la Rochelle in Guillaume de'Auvergne. Povsem novo poglavje pri obravnavi spomina nastopi z delom Alberta Velikega in Tomaža Akvinskega.

Matej Hriberšek

Studium Memoriae:
Short Outline of the Scientific Examination
of Memory from Aristotle till the 13th Century AD

Keywords: memory, tradition of antiquity, ancient commentators, Aristotle, Cicero, Quintilian, mnemotechnics, Augustine of Hippo, Boethius, Averroes, Avicenna, ancient philosophy, medieval philosophy, scholasticism

The first theoretical notes on memory can be found in the Hippocratic texts; the subject was treated also by Alexandrian physicians Herophilus and Erasistratus and later by Galen. The first scientific work on memory was Aristotle's treatise *On Memory and Recollection*; most of the earlier writers discussed memory only sporadically. In Antiquity there was a special topic, narrowly connected with memory and of great importance because of rhetoric: mnemonics. The most renowned Latin writers who wrote on memory were Cicero and Quintilian. Among many commentators of Aristotle's works only two wrote commentaries on his treatise *On Memory and Recollection*: Pseudo-Themistius (Sophonias) and Alexander of Aphrodisias. Very significant links between Antiquity and the Middle Ages were Aurelius Augustine of Hippo and especially Boethius. The translations of Aristotle's works into Latin, also of *Parva naturalia*, were made in 12th century AD. Two translators appeared here: James of Venice and William of Moerbeke. But the true impulse to Aristotle's doctrine of memory was given by two Arab scholars: by Avicenna with his treatise *Liber de anima* and Averroes with his commentary-compendium on *Parva naturalia*; Avicenna's work was translated into Latin in the 12th century AD by Avendauth in collaboration with Dominicus Gundissalinus, but Averroes's compendium on *Parva naturalia* in the 13th century AD by Michael Scot. Based on Avicenna's and Averroes's works some anonymous treatises on memory were also written, and memory was also the subject of treatises written by French Franciscan theologian Jean de la Rochelle and by Guillaume de'Auvergne. But a completely new chapter in dealing with memory begins with the work of Albert the Great and Thomas Aquinas.